

4

นายณฤทธิ์ ดวงสุวรรณ

ย้อนรอย : การจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

บทนำ

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ลุ่มน้ำหนึ่งของภาคใต้ ซึ่งตั้งอยู่บนชายฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ มีพื้นที่ทั้งหมด 9,807 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดพัทลุงทั้งจังหวัด จังหวัดสงขลาจำนวน 12 อำเภอ คือ อำเภอเมืองสงขลา หาดใหญ่ สะเดา รัตภูมิ ระโนด สทิงพระ สิงหนคร กระแสสินธุ์ ควนเนียง นาหม่อม บางกล่ำ คลองหอยโข่ง และจังหวัดนครศรีธรรมราช 2 อำเภอ คือ อำเภอชะอวดและหัวไทร โดยแบ่งพื้นที่ออก 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นพื้นดิน มีพื้นที่ 8,761 ตารางกิโลเมตร และพื้นน้ำ 1,046 ตารางกิโลเมตรซึ่งเป็นส่วนของทะเลสาบ ซึ่งมีต้นน้ำอยู่ทางตะวันตก (เป็นที่อกเขาบรรทัด) มีสายลำคลองเล็กใหญ่ไหลลงสู่ทะเลสาบ แต่ละช่วงของฤดูกาลทะเลสาบจึงมีสภาพน้ำที่แตกต่างกัน เป็นพื้นที่ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ มีระบบนิเวศแบบเปิด 3 น้ำ ที่มีการผสมผสานทั้งน้ำจืด น้ำกร่อยและน้ำเค็มโดยส่วนที่เป็นทะเลสาบแบ่งออกเป็น 4 ตอนด้วยกัน ได้แก่ ส่วนบนสุดเป็นทะเลน้อย ถัดมาเป็นทะเลหลวง ทะเลสาบ และล่างสุดก็เป็นทะเลสาบสงขลา (ตอนล่าง)

พื้นที่ ของลุ่มน้ำตั้งแต่ป่าต้นน้ำ ที่ราบ ปากแม่น้ำลำคลอง ทะเลสาบ และพื้นที่ชายฝั่งทะเล ความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ เกื้อกูลต่อวิถีชีวิตของชุมชนกลุ่มต่างๆ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรที่มีความหลากหลายนี้ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งที่ก่อเกิดการ เชื่อมโยงความสัมพันธ์ในเชิงวัฒนธรรม ประเพณี ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาแหล่งนี้มากมาย

ในปัจจุบันนี้ พื้นที่แห่งนี้ ได้กลายเป็นแหล่งที่ตั้งสำคัญของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ ได้แก่ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตมากมายทั้งสัตว์น้ำและพืชพรรณ

ณฤทธิ์ ดวงสุวรรณ นักพัฒนาเอกชนในภาคใต้ ที่ทำงานเกี่ยวกับชาวประมงพื้นบ้าน ในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาและฝั่งอ่าวไทย มาต่อเนื่องกว่า 20 ปี ปัจจุบันเป็นผู้ประสานงานโครงการสิทธิชุมชนภาคใต้

ธรรมชาติต่างๆ นอกจากนั้นยังเป็นแหล่งประกอบอาชีพทำมาหากินที่สำคัญของประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในปัจจุบันมากกว่า 1.6 ล้านคน เช่น การเพาะปลูกผลไม้ การทำสวนยางพารา การเลี้ยงสัตว์ การทำประมง และการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง และยังเป็นแหล่งกักเก็บและระบายน้ำตามธรรมชาติ การอุปโภคและบริโภคสำหรับชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรม รวมถึงมีศักยภาพในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้งทางด้านศิลปวัฒนธรรมและธรรมชาติ เช่น บริเวณอุทยานนกน้ำคูขุด บริเวณสทิงพระ และบริเวณโดยรอบทะเลสาบสงขลา ทำให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชมในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก จนส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของลุ่มน้ำทะเลสาบดังนี้

1. การพัฒนาอุตสาหกรรมบริเวณเมืองหลัก รอบๆ ทะเลสาบ ไม่มีการจัดการ ตรวจสอบควบคุมที่ดีพอ ทำให้มีการระบายน้ำเสียลงแหล่งน้ำธรรมชาติ และทะเลสาบจนทำให้คุณภาพน้ำเสื่อมโทรมจนเป็นปัญหาต่อคุณภาพชีวิตของชุมชน สภาพนิเวศและทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ

2. การเกษตรและปศุสัตว์ (รวมทั้งระบบชลประทาน) การจัดการที่ขาดการวางแผน ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของคุณภาพดิน การชะล้างพังทลายของดิน การใช้น้ำอย่างสิ้นเปลือง และการเปลี่ยนแปลงทางกลศาสตร์ของระบบแหล่งน้ำ การบุกรุกพื้นที่ และการปล่อยสารอินทรีย์แร่ธาตุต่างๆ ลงสู่น้ำและทะเลสาบ

3. การประมง (รวมทั้งการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ) การจัดการที่ขาดการวางแผน ส่งผลให้มีการจับสัตว์น้ำที่แบบไม่ยั่งยืนมีความเสื่อมโทรมของทรัพยากรสัตว์น้ำ เกิดมลพิษต่อดินและน้ำอย่างรุนแรง และมีการบุกรุกพื้นที่ป่าพรุและป่าชายเลน

4. การท่องเที่ยวและสันทนาการ การพัฒนาการท่องเที่ยวที่ขาดการควบคุม จะทำให้เกิดการคุกคามต่อที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติที่เปราะบางของสิ่งมีชีวิตบางชนิด รวมถึงปัญหาน้ำเสีย ขยะมูลฝอยทำให้แหล่งธรรมชาติเสื่อมโทรม

สถานการณ์ของพื้นที่ต่างๆ ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

เส้นทางของการฟื้นฟู

จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าว ได้เกิดผลกระทบต่อระบบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงกัน ซึ่งพอจะจำแนก ได้เป็น 4 ระบบ ได้แก่ ระบบคุณภาพน้ำ, ระบบการใช้ที่ดินและการตั้งถิ่นฐาน, ระบบเศรษฐกิจ-สังคม และระบบนิเวศ ประชาชนท้องถิ่นที่หาเลี้ยงชีพด้วยฐานทรัพยากรในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็น “ผู้มีส่วนได้-ส่วนเสีย” โดยตรงจากกิจกรรมต่างๆ จากโครงการพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของกลุ่มอาชีพสาขาต่างๆ ของชุมชนเอง ซึ่งมีแนวโน้มของการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะที่ ชุมชนเริ่มไม่สามารถพึ่งพิงฐานทรัพยากรดังกล่าวได้มากนัก ต้องเผชิญกับความยากลำบากในการประกอบอาชีพ ใช้ต้นทุนมากขึ้น ออกไปหากินจากชุมชนมากขึ้น ต้องอพยพย้ายถิ่นเข้าเมือง ก่อให้เกิดปัญหาสังคมต่างๆตามมา ชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบตกอยู่ในสภาพ “อ่อนแอ” พึ่งตัวเอง พึ่งทรัพยากรของชุมชนได้น้อย เหตุดังกล่าวจึงก่อให้เกิดความพยายามที่จะรวมตัวกันของกลุ่มชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบเพื่อเชื่อมประสานในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันดังเช่น

ปี 2536 ได้มีการรวมตัวของชาวประมงรอบทะเลสาบในนามเครือข่ายสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ ได้ดำเนินกิจกรรมการฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้แก่ การจัดทำเขตอนุรักษ์ ปล่องพันธุ์สัตว์น้ำทะเลหน้าบ้าน 23 จุด พื้นที่รวม 12,000 ไร่ และปลูกป่าชายเลนและป่าชายฝั่งเพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ และกันการกัดเซาะของชายฝั่ง การทดลองขุดลอกทะเลหน้าบ้าน 2 พื้นที่และการแก้ปัญหาเครื่องมือประมงทำลายล้างเช่นอวนรุนเมื่อปี 2541 จนเหลือเพียง 3 ลำ (แต่ขณะนี้เพิ่มขึ้นอีก 130 ลำ)

ปี 2539 ได้มีกลุ่มเครือข่ายภาคประชาชนที่ดำเนินงานเพื่อพัฒนาจิตสำนึกของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้แก่ กลุ่มรักษ์คูขุดร่วมกับกลุ่มครูรอบทะเลสาบสงขลาเพื่อดำเนินกิจกรรมเยาวชน เช่นการอบรม จัดค่ายเยาวชนกลุ่มอนุรักษ์ใก้เดือนดำเนินงาน ในพื้นที่โรงเรียนเขตลุ่มน้ำอู่ตะเภาตอนบน (อ.สะเดา จ.สงขลา) กลุ่มเครือข่ายพระรอบทะเลสาบและประชาชนทั่วไปได้จัดกิจกรรมเดินธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลาเพื่อเน้นสร้างจิตสำนึกให้ผู้เข้าร่วมและชุมชนในลุ่มน้ำ ดำเนินงานถึงปัจจุบัน 9 ครั้ง มีผู้เข้าร่วมทั้งคนไทย ชาวต่างประเทศ พระ สามเณร ฆราวาส เด็ก เยาวชน รวม 1,000 คน

ปี 2541 เกิดกลุ่ม เครือข่ายของชุมชนบริเวณป่าต้นน้ำของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ได้แก่ชุมชนตะโหมด ชุมชนบางเหริยง ชุมชนป่าบอน จ.พัทลุง เครือข่ายรักษ์ป่าต้นน้ำชุมชนเขาพระ อ.รัตภูมิ ชุมชนผาดำ อ.คลองหอยโข่ง จ.สงขลา ได้ดำเนินกิจกรรม ร่วมกันรักษาป่า ลดการใช้สารเคมีในการทำการเกษตร กำหนดกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์ของชุมชน การจัดตั้งกรรมการดูแลรักษาป่า จัดตั้งป่าชุมชนการริเริ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์โดยชุมชน

ปี 2545 เครือข่ายชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ร่วมกับสำนักงานแผนนโยบายสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ (เดิม) ดำเนินกิจกรรมนำร่อง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยประชาชนมีส่วนร่วมได้แก่ กิจกรรม: การจัดการประมงอย่างยั่งยืน อำเภอเขาชัยสน-บางแก้ว จังหวัดพัทลุง กิจกรรม: การจัดการป่าชุมชน บ้านตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง กิจกรรม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน บริเวณเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุงและกิจกรรม การจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บริเวณเขตห้ามล่าสัตว์ป่าคูขุดและเกาะต่าง ๆ

แต่ดำเนินงานนำร่องทั้ง 4 พื้นที่ดังกล่าวได้เฉพาะการประชุมร่วมกันวางแผนแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเท่านั้น หน่วยงาน (สผ.กระทรวงวิทยาศาสตร์-เดิม) ได้ยุติการสนับสนุนกิจกรรม เนื่องจากได้มีการปรับโครงสร้างของกระทรวงใหม่ แต่ในส่วนของชุมชนยังมีดำเนินงานต่อไปโดยการช่วยเหลือตัวเองและการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานอื่นๆ

วันที่ 16, 30 มีนาคมและ 3-4 มิถุนายน 2546 ได้มีการประชุมหารือขององค์กรชุมชนและเครือข่ายในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตัวแทนจาก 37 องค์กร ใน 6 ภูมิภาคย่อยได้แก่ ชุมชนพื้นที่ป่าต้นน้ำ ชุมชนพุดูน-เครีง ชุมชนพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อย ชุมชนคาบสมุทรสทิงพระ ชุมชนประมงฝั่งตะวันตก ชุมชนประมงตอนล่าง และเมืองแลกเปลี่ยนสถานการณ์และติดตามความคืบหน้าการดำเนินงานของแต่ละเครือข่ายและขณะที่ปัจจุบันนี้สถานการณ์ที่คุกคามต่อทรัพยากรสิ่งแวดล้อมของกลุ่มน้ำทะเลสาบยังคงมีความรุนแรงมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเพิ่มขึ้นของประชากร การเติบโตของเมืองของอุตสาหกรรม การใช้ที่ดิน และน้ำที่ไม่มีขอบเขตจำกัด การทำการประมงที่เกินศักยภาพของทะเลสาบ การก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม การบุกเบิกป่าพรุและป่าต้นน้ำและการใช้สารเคมีในกิจกรรมเกษตรกรรมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อชุมชนที่ต้องพึ่งพิงฐานทรัพยากรพื้นที่ต่างๆ นับวันจะรุนแรงมากขึ้น

เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2545 คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติงบประมาณ 16 ล้านบาท ให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สำนักงานนโยบายและแผนฯ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม) ไปดำเนินการศึกษาแผนแม่บทพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยให้มีระยะเวลา 12 เดือน และมีมติเรื่องกลไกการบริหารจัดการกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบ โดยมี ฯพณฯ รองนายกฯ พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ เป็นประธาน (ชุดปัจจุบันมี รองนายกฯ วิษณุ เครืองาม เป็นประธาน) มีตัวแทนผู้ทรงคุณวุฒิและตัวแทนภาคประชาชนเข้าร่วมเป็นกรรมการด้วย และที่สำคัญได้กำหนดบทบาทของคณะกรรมการฯ ไว้ว่าเสนอแนะนโยบายและทิศทางการอนุรักษ์ พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการพัฒนาพื้นกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยให้มีกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยส่วนของรัฐบาลได้มีนโยบายที่ชัดเจนเพื่อที่จะสร้างต้นแบบหรือตัวอย่างของการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาแก่การบริหารจัดการ การพัฒนากลุ่มน้ำอื่นๆ ทั่วประเทศในโอกาสต่อไป

ปี 2546-2548 เป็นช่วงที่มีการจัดทำแผนแม่บทพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดย นักวิชาการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ และมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา ร่วมกับชุมชนในพื้นที่ โดยการจัดเวทีระดมความคิดเห็นในพื้นที่และระดับกลุ่มน้ำ 16 เวที ได้ดำเนินการจนเสร็จ (ขณะนี้อยู่ในขั้นการเสนอคณะรัฐมนตรี) ในแผนแม่บทได้ กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาไว้ดังนี้

1. พื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ
  2. การใช้ประโยชน์ทรัพยากรกลุ่มน้ำแบบบูรณาการและใช้อย่างยั่งยืน
  3. การควบคุมมลพิษ
  4. การอนุรักษ์ฟื้นฟูบูรณะ ศิลปวัฒนธรรม แหล่งประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและวัฒนธรรม
  5. การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม
- ในช่วงระหว่างการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาพื้นกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา การพัฒนาและแก้ไขปัญหา

น้ำทะเลสาบก็มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเช่นกันโดยใช้การบูรณาการแผนงบประมาณของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งมีกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สำนักงานนโยบายและแผนฯ) เป็นหน่วยประสานงาน และได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีการประชุมกันอย่างต่อเนื่องจำนวน 9 ครั้ง

ในส่วนของภาคประชาชนและชุมชนในพื้นที่กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นอกจากการเข้าร่วมในการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเวทีต่างๆ แล้ว ได้ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในพื้นที่จากการสนับสนุนจากภาครัฐ องค์กรท้องถิ่น องค์กรมหาชน องค์กรพัฒนาเอกชน การระดมทรัพยากรกันเองภายในชุมชน และองค์กรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเร่งด่วนในที่ต่างของกลุ่มน้ำ เช่น การแก้ปัญหาทรัพยากรประมง การฟื้นฟูคลองอู่ตะเภา การจัดการฝายขนาดเล็กในพื้นที่ป่าต้นน้ำ การจัดการน้ำในพฤษเป็นต้น นอกจากนี้กลุ่มองค์กรชุมชนได้มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อสื่อสาร แลกเปลี่ยนประสบการณ์ หนุนช่วยกันตามความเหมาะสมและที่สำคัญคือการเสนอทิศทางและแนวทางในการพัฒนากลุ่มน้ำทะเลสาบทั้งระยะสั้นและระยะยาว ในนาม “เครือข่ายชุมชนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาหลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา” ขึ้น โดยมีการจัดกลุ่มประสานเป็น 7 ภูมิภาคย่อย (โซน) ดังนี้

1. โซนป่าพรุควนเคร็ง
2. โซนป่าต้นน้ำ
3. โซนคาบสมุทรสทิงพระ
4. โซนทะเลน้อย
5. โซนทะเลสาบฝั่งตะวันตก
6. โซนทะเลสาบตอนล่าง
7. โซนเมือง-ลุ่มน้ำอู่ตะเภา

โดยที่ชุมชนในโซนต่างๆ ดังกล่าว มีลักษณะของฐานทรัพยากรธรรมชาติที่เหมือนกัน ประเพณีวัฒนธรรม องค์ความรู้ภูมิปัญญา การประกอบอาชีพ ความเป็นอยู่คล้ายกัน สามารถประสานเชื่อมโยง ร่วมพลัง ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ทั้งระดับพื้นที่และระดับเครือข่ายได้คล่องตัว ซึ่งชุมชนในทุกโซนล้วนแต่มีต้นทุน ประสภการณ์ บทเรียน ในการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ที่แตกต่างกันตามรายละเอียดของฐานทรัพยากรธรรมชาติและขึ้นกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เข้าไปหนุนเสริมกิจกรรมต่างๆ ในระดับพื้นที่ในบางพื้นที่ ในปัจจุบันกิจกรรมต่างๆ จากหลายภาคส่วนในกลุ่มน้ำทะเลสาบมีความหลากหลายซึ่งครอบคลุมพื้นที่ในส่วนต่างๆ ของลุ่มน้ำ ถึงแม้จะมีการแยกส่วนกันทำแต่ผลกระทบจะมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน คือ ภูเขา ป่าไม้ ทุ่งนาและทะเล เช่น พื้นที่ป่าบริเวณเทือกเขาบรรทัดใกล้กับชุมชนตะโหมดเป็นแหล่งต้นน้ำของคลองต่างๆ หลายสายที่ไหลผ่านอำเภอต่างๆ ลงสู่ทะเลสาบสงขลา ดังนั้นความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าจึงส่งผลต่อความสมบูรณ์ของเรือกสวนไร่นาที่อยู่ตามที่ราบ ตลอดจนการเพิ่มปริมาณและคุณภาพของน้ำในทะเลสาบอันเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเจริญเติบโตของสัตว์น้ำ ขณะที่ความเสื่อมโทรมของพื้นที่บริเวณทะเลน้อยก็มีผลกระทบต่อการผลิตเปลี่ยนหมุนเวียนของน้ำและทรัพยากรสัตว์น้ำในทะเลหลวง ทะเลสาบ และทะเลสาบตอนล่างตามลำดับ

นอกจากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีคุณค่าในด้านเศรษฐกิจ สังคม การท่องเที่ยว แล้วยังเป็นแหล่งเรียน ความรู้สำหรับนักเรียนนักศึกษาทั้งในและนอกพื้นที่รวมถึงต่างประเทศ เป็นแหล่งศึกษาวิจัย ถ้ายทอดความรู้

ทางวิชาการทุกสาขา เมื่อปี 2547 สวรรส. ภาคใต้ ได้มีการรวบรวม วิเคราะห์ สังเคราะห์ องค์ความรู้จากงานวิจัยทั้งหมดมี 644 ผลงาน มีการศึกษาด้านกายภาพ 122 ผลงาน ด้านชีวภาพ 151 ผลงาน ด้านคุณค่าการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ 88 ผลงาน ด้านคุณภาพชีวิต 211 ผลงาน และด้านบริหารจัดการ 72 ผลงาน ผลงานดังกล่าวมีคุณค่าทางวิชาการมากแต่ยังไม่สามารถนำมาเชื่อมโยงทั้งระบบ การปรับไปใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาของกลุ่มน้ำทะเลสาบในปัจจุบันได้ เนื่องจากสถานการณ์ปัญหาซับซ้อน เปลี่ยนแปลงรวดเร็ว และขาดองค์กรที่เป็นหลักในการจัดการองค์ความรู้ดังกล่าวอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

ข้อจำกัดที่ผ่านมา

ผลจากดำเนินงานการพัฒนาหลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง นับตั้งแต่ฝ่ายนโยบาย (รัฐบาล) เริ่มต้นดำเนินงานอย่างจริงจัง ได้สนับสนุนทั้งทรัพยากรบุคคล งบประมาณ กลไกองค์กร (หน่วยงานราชการ) ที่เกี่ยวข้อง และการขับเคลื่อนของภาคประชาชนชน นักวิชาการ ตลอดมาตั้งแต่ ปีพ.ศ. 2545 จนถึงปัจจุบัน แต่ยังไม่สามารถบรรลุผลที่เป็นรูปธรรมในพื้นที่มากนักสืบเนื่องมาจาก

1. ฝ่ายนโยบาย (รัฐบาล) ถึงแม้ประกาศชัดเจนว่าจะดำเนินการพัฒนาหลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาอย่างจริงจัง แต่ยังคงขาดความต่อเนื่อง เนื่องจากกลไกที่ตัดสินใจทางนโยบายคือคณะกรรมการ (บอร์ด) พัฒนาหลุ่มน้ำทะเลสาบการประชุมไม่ต่อเนื่อง เปลี่ยนประธานบอร์ดบ่อยครั้ง(ล่าสุดเป็นคนที่4) การตัดสินใจไม่ทันสถานการณ์ ประชาชนไม่มั่นใจ

2. การบูรณาการงบประมาณของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ร่วมกันตั้งงบประมาณ หน่วยงานแยกกันทำงานซ้ำซ้อน ยังไม่ประสานกัน ประชาชนสับสน

3. ถึงแม้ว่าแผนแม่บทมียุทธศาสตร์การพัฒนาหลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาแล้ว ทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่หลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยเฉพาะการพัฒนาอุตสาหกรรม โครงสร้างพื้นฐานเพื่อการท่องเที่ยว โครงการการจัดการน้ำขนาดใหญ่ ยังจะมีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเป็นทรัพยากรที่สำคัญในพื้นที่หลุ่มน้ำ อย่างรุนแรงและต่อเนื่องต่อไป แนวทางดังกล่าวยังไม่มีความสมดุลกันและยังเป็นเงื่อนไขสร้างความขัดแย้งในพื้นที่ด้วย

4. การมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนมีมากในช่วงการวางแผนพัฒนา แต่ในการปฏิบัติ และการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน ชุมชนยังไม่มีส่วนร่วม

5. ไม่ได้นำเอาประสบการณ์ ความรู้ ภูมิปัญญาของชุมชนในมิติต่างๆมาหนุนเสริม ต่อยอด หรือแลกเปลี่ยน หรือแผนงานของชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นเฉพาะที่ แผนงานภาครัฐจึงเป็นกิจกรรมที่เหมือนกันหมดทั้งพื้นที่ ไม่ได้แยกแยะให้เหมาะสม สอดคล้อง กับบริบทของชุมชนในพื้นที่ภูมินิเวศย่อยของหลุ่มน้ำทะเลสาบ

6. นโยบายหรือแผนพัฒนาหลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลายังมีภาพ “รัฐเป็นเจ้าของ” เรื่องดังกล่าวยังไม่เป็นเรื่องของ “ส่วนร่วม” ไม่ได้เป็นของทุกภาคส่วน คุณค่าของการร่วมคิดร่วมทำ การพยายามแก้ปัญหาต่างๆของชุมชนยังไม่ได้ยกระดับหรือพัฒนาให้เป็นนโยบายของรัฐ ความรู้ประสบการณ์ของชุมชนยังไม่เป็นวิชาการ ในสายตานักวิชาการสมัยใหม่ ความร่วมแรงร่วมใจ ของรัฐ ประชาชน และนักวิชาการ ยังไม่เกิดขึ้น

7. ยังไม่มีองค์กรหรือสถาบันหลักที่รับผิดชอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาโดยตรงการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลายังคงเชิงองช้า งบประมาณน้อย ไม่ทันการ และขึ้นกับการเมือง (ไม่ต่อเนื่อง) ทั้งระดับนโยบายและท้องถิ่นต่อไป

กระบวนการผลักดันนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาสู่การปฏิบัติ

จากข้อจำกัด ในสภาวะท่ามกลางปัญหาวิกฤติของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของลุ่มน้ำ โดยที่ชุมชนจะต้องใช้ประโยชน์เพื่อประกอบอาชีพ ดำเนินชีวิตดำรงต่อไปให้ได้ และการเข้าไปมีส่วนร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา การดำเนินดังกล่าวไปด้วยกันได้จำเป็นต้องหนุนเสริมให้ชุมชนมีความ “แข็งแรง” ตั้งแต่ระดับชุมชนในเรื่องของจิตสำนึก การตระหนักถึงสุขภาวะตัวเอง ชุมชนเครือข่าย การเห็นคุณค่าและนำไปประยุกต์ใช้ องค์ความรู้ ภูมิปัญญา ของการมีวิถีชีวิตอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืนตลอดมา การเปิดกว้าง รับทราบข้อมูลใหม่ ติดตามสถานการณ์ ความคืบหน้าของการดำเนินงานของหน่วยงาน การสร้างเงื่อนไขเพื่อเสนอความคิดเห็น บทเรียน ประสบการณ์ องค์ความรู้ของชุมชน ต่อแผนนโยบาย การวางแผนตลอดจนการปฏิบัติงานในพื้นที่ลุ่มน้ำ กับกลไก หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ด้วยความเท่าเทียมกัน มีการสื่อสารข้อมูลกันอย่างต่อเนื่อง สิ่งเหล่านี้จะเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ ชุมชนลุ่มน้ำทะเลสาบจะต้อง “แข็งแรง” ขึ้น ทำให้นโยบายและแผนพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็น “ของเรา” ของทุกภาคส่วนทุกภาคส่วน นำไปสู่การพัฒนาทั้งทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรมนุษย์ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้อย่างยั่งยืนต่อไป

สรุปบทเรียนและแนวคิดการทำงานและกระบวนการผลักดัน นโยบายสู่การปฏิบัติ

1. การดำเนินงานในพื้นที่เป็นศูนย์กลางเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่
2. หนุนเสริมกิจกรรมของเครือข่ายองค์กรชุมชนที่มีอย่างหลากหลายในพื้นที่ลุ่มน้ำ
3. หนุนเสริมให้มีองค์กร กลไก ที่รับผิดชอบ ดำเนินงานในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับลุ่มน้ำทะเลสาบได้อย่างอิสระในอนาคต
4. ยกกระดับ ประสบการณ์ องค์ความรู้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมพร้อมกับการปฏิบัติการจริงของชุมชนในพื้นที่ตัวอย่างและสามารถขยายผลได้
5. มีความร่วมมือหน่วยงานหรือกลไกที่เกี่ยวข้อง เช่น คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ (บอร์ด) องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษาของท้องถิ่นเพื่อให้มีการดำเนินงานทั้งการปฏิบัติการในพื้นที่และการจัดการองค์ความรู้ได้อย่างต่อเนื่อง

6. สามารถสื่อสาร และเสนอแนวทางการแก้ปัญหาลุ่มน้ำระดับพื้นที่และระดับนโยบายจากการปฏิบัติการจริงของชุมชนแต่ละภูมิภาคของลุ่มน้ำ

แผนภูมิกลไกและทิศทางการบูรณาการนโยบายสาธารณะลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

